

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.34.2.6>

Josip Galić

O JEZIČNOJ SLICI RANONOVOVJEKOVNIH HRVATSKOGLAGOLJSKIH NELITURGIJSKIH ZBORNICA NA PRIMJERU FATEVIĆEVA ZBORNICA DUHOVNOGA ŠTIVA¹

dr. sc. Josip Galić, Staroslavenski institut, Zagreb
jgalic@stin.hr orcid.org/0000-0002-4416-9241

izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.1

003.349.1

rukopis primljen: 14. lipnja 2022; prihvaćen za tisak: 15. prosinca 2022.

Poznato je da hrvatskoglagoljske neliturgijske zbornike nastale od posljednje četvrtine 14. stoljeća do početka druge polovice 16. stoljeća karakterizira miješanje čakavskih i crkvenoslavenskih elemenata. Mnogo je manje pak podataka o jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika koji nastaju od druge polovice 16. stoljeća, odnosno poslije 1561. godine, koja se tradicionalno smatra simboličnim završetkom crkvenoslavenskoga razdoblja u Hrvatskoj. U ovome se radu osvjetljavanju jezične slike te skupine neliturgijskih zbornika pokušava doprinijeti analizom tekstova Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva iz 1617. g., koji se, s obzirom na žanrovsku raznolikost u njemu zapisanih tekstova te na njihovo raznorodno podrijetlo, uzima kao dobar predstavnik zborničkih kodeksa nastalih u prvim desetljećima po svršetku hrvatskoga crkvenoslavenskoga razdoblja. Osnovni je cilj pritom utvrditi položaj i genezu

¹ Rad je nastao dorađivanjem dijela autorove disertacije (Galić 2019). U obliku referata izložen je na međunarodnom znanstvenom skupu *Mediteran kao identitetska odrednica: jezik, književnost, kultura i novi mediji*, koji je održan u Splitu 22. i 23. listopada 2021. g.

crkvenoslavenskih elemenata u kodeksu, odnosno razlike koje u tom pogledu postoje u odnosu na stanje u (kasno)srednjovjekovnim zbornicima. Kako bi se to ostvarilo, uspoređuje se jezik odgovarajućih tekstova u Fatevićevu zborniku i u starijim neliturgijskim zbornicima te jezik novoprevedenih tekstova i tekstova prepisanih sa starijih predložaka u okvirima samoga Fatevićeva zbornika. Analizom je utvrđeno da su crkvenoslavenski elementi u Fatevićevu zborniku ograničeni uglavnom na tekstove čije su inačice poznate iz (kasno)srednjovjekovnih neliturgijskih zbornika (premda su i u njima na svim jezičnim razinama u očitom povlačenju), dok u novim prijevodima crkvenoslavenska sastavnica gotovo u potpunosti izostaje.

Ključne riječi: *hrvatskoglagoljski neliturgijski zbornici; Fatevićev zbornik duhovnoga štiva; čakavsko-crkvenoslavenski amalgam; hrvatski crkvenoslavenski jezik*

1. Uvod

Prvi cjeloviti hrvatskoglagoljski zbornici neliturgijskoga štiva pojavljuju se od kraja 14. stoljeća. Riječ je o kodeksima sačinjenim od književnih tekstova raznolikoga karaktera – moralizatorskih spisa, tekstova vjersko-poučnoga sadržaja, duhovnih pjesama, pripovjednih tekstova (apokrifa, eshatoloških vizija, legendi, mirakula i sl.) – čija je produkcija bila motivirana nastojanjima da se glagoljaškim duhovnicima „olakša kateheza i pastorizacija te da se, istodobno, sakupi građa za odgoj i najnužnije teološko obrazovanje svećeničkoga pomlatka” (Hercigonja 1983: 165). Opća je jezična slika neliturgijskih zbornika nastalih od posljednje četvrtine 14. stoljeća do početka druge polovice 16. stoljeća razmjerno dobro poznata. Najmarkantnije je obilježje zbornika nastalih u tome razdoblju miješanje hrvatskih (čakavskih) i crkvenoslavenskih jezičnih crta. Udio jednih, odnosno drugih u zborničkim tekstovima pritom nije normativno uređen, nego varira u ovisnosti o čimbenicima kao što su starost kodeksa u kojem se tekst nalazi, vrsta predloška s kojega je tekst prepisan, namjena teksta, obrazovanje i stav pisara (Nazor 1963: 69–70; Hercigonja 1975: 31; 1983: 166).

S druge strane, mnogo je slabije poznata jezična slika neliturgijskih zbornika koji se pojavljuju od kraja 16. stoljeća.² Njezino osvjetljavanje

² Najviše se podataka o jeziku te skupine neliturgijskih kodeksa može pronaći u 2. svesku Štefanićevih *Glagoljskih rukopisa Jugoslavenske akademije* (Štefanić 1970). Osim zapažanja o općoj jezičnoj slici svakoga pojedinog neliturgijskog zbornika, Štefanić ponegdje iznosi i

iznimno je važno kada se zna da je riječ o kodeksima koji nastaju nakon (ili u jeku) događanja koja u povijesti hrvatskoga glagoljaštva i hrvatskokrkvenoslavenske pismenosti nedvojbeno imaju karakter prijelomnih. Sredinom 16. stoljeća završava, naime, crkvenoslavensko razdoblje u Hrvatskoj. Simbolično se kao godina njegova završetka uzima 1561., kada je otisnut posljednji kodeks napisan izvornim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom – *Brozićev brevijar* (HCJ 2014: 11). U istome se razdoblju počinju u bitnome mijenjati i odnosi na jezičnome planu (HCJ 2014: 19). Prekid domaćega glagoljaškog tiska, s tim povezani (kasniji) početak istočnoslavenizacije (rusifikacije) liturgijskih knjiga koje se pod okriljem Zbora za širenje vjere priređuju u 17. i 18. stoljeću te posljedično pojavljivanje *šćaveta*, latiničnih obrednih knjižica na narodnome jeziku, koje glagoljaši odabiru radije od istočnoslaveniziranih izdanja liturgijskih knjiga, označili su raspad triglosijskoga stanja, koje je obilježilo hrvatskoglagoljsku pismenost od kraja 14. do početka druge polovice 16. stoljeća i u kojem su hrvatski crkvenoslavenski, hrvatsko-crkvenoslavenski amalgam i hrvatski jezik čakavske boje bili jasno funkcijski specijalizirani³ (Damjanović 1984: 21, 2008: 11–12; HCJ 2014: 19). Konačno, riječ je o razdoblju u kojem opadanje glagoljaštva u uvjetima vjerskih sukoba, turske opasnosti, posljedičnoga raseljavanja stanovništva i drastičnoga osiromašenja glagoljaša postaje sve očitije (HCJ 2014: 16–17).

Osnovno, dakle, pitanje koje nas ovdje zanima jest što se od kraja 16. stoljeća, odnosno od ugasnuća izvorne hrvatske crkvenoslavenske pismenosti i posljedičnih sociolingvističkih promjena, događa s jezikom hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika. Konkretno, jesu li prestanak egzistiranja izvornoga hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika u liturgijskim knjigama i dezintegriranje triglosijskoga odnosa među idiomima kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne hrvatskoglagoljske pismenosti označili i kraj miješanja crkvenoslavenskih i hrvatskih (čakavskih) elemenata u zborničkim tekstovima? Konačno, može li se, kao što je slučaj s jezikom liturgijskih kodeksa, 1561. ili neka druga godina uzeti kao simboličan završetak amalgamiranja elemenata dvaju sustava u zbornicima? S

zamjedbe o jeziku pojedinih zborničkih tekstova. Ipak, s obzirom na prirodu toga kapitalnoga djela, jasno je da se u njemu nije moglo zalaziti u detaljnu jezičnu analizu.

³ Hrvatski se crkvenoslavenski rabio u liturgijskim kodeksima, hrvatsko-crkvenoslavenskim amalgamom pisali su se neliturgijski zbornici, odnosno književni tekstovi u širem smislu riječi, dok se hrvatski jezik (čakavske boje) rabio u pravnim tekstovima.

obzirom na pretpostavku da su sam protok vremena te spomenute promijenjene okolnosti u kojima od kraja 16. stoljeća nastaju neliturgijski rukopisni kodeksi mogli utjecati na smanjenje udjela crkvenoslavenskih crta u njima, primarno će se nastojati utvrditi položaj i geneza crkvenoslavenskih elemenata u jeziku ranonovovjekovnih hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika.

U nastojanju da se to postigne i da se ponude odgovori na postavljena pitanja analizira se jezično stanje u *Fatevičevu zborniku duhovnoga štiva*. Taj kodeks danas ima 80 listova, a tekstove je u njemu 1617. g. zapisao don Mikula Fatević, tadašnji kapelan na otoku Ravi. U sadržajnome pogledu u zborniku prevladavaju propovjedni tekstovi, no on sadrži i apokrifne (o životu Adama i Eve, o Arsenijinu rupcu, tekst s pitanjima i odgovorima koji sadrži apokrifnu priču o Noi), početak jednoga Marijina mirakula, nedovršenu pjesmu o Marijinu porodu. Trećinu kodeksa zauzima moralno-didaktični traktat *Zrcalo duhovno*, prijepis prijevoda (načinjena iz pera Ivana Žorulića Pažanina) talijanskoga djela fra Angela Ellija iz Milana *Specchio spirituale*. Jezik je kodeksa Štefanić (1970: 57) ocijenio kao „vrlo konservativan, ali neujednačen”, uz napomenu da se u tom pogledu od ostalih tekstova izdvaja *Zrcalo duhovno*, čiji je jezik „stvarno mlađi čakavski” (Štefanić 1970: 60). U recentnom je pak istraživanju fonologije *Fatevičeva zbornika* utvrđeno da se na glasovnome (i grafijskome) planu na razini čitavoga kodeksa manje-više sustavno ostvaruju hrvatske (čakavske) crte (Galić 2018).

Ranije je istaknuto da čimbenici kao što su priroda i namjena teksta (tj. njegova žanrovska pripadnost) te starost i vrsta predložka utječu na jezičnu sliku zborničkih tekstova. Upravo stoga sadržajna raznolikost *Fatevičeva zbornika*, ali i razlike u postanku u njemu zapisanih tekstova – među kojima je nekolicina poznata iz starijih hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika, odnosno prepisana sa starijih predložaka, dok je, s druge strane, tekst *Zrcala duhovnoga* prijepis vrlo recentna prijevoda⁴ – taj kodeks čine pogodnim za utvrđivanje položaja i geneze crkvenoslavenskih elemenata u zbornicima nastalim u prvim desetljećima po svršetku hrvatskoga crkvenoslavenskoga razdoblja, a rezultate istraživanja njegova jezika vrlo izvjesno

⁴ Prvo je izdanje talijanskoga djela *Specchio spirituale* franjevca Angela Ellija iz Milana otisnuto 1591. g. Djelo je očito bilo vrlo popularno jer je već do 1610. godine doživjelo tridesetak izdanja (Zito 2009).

pouzdanim indikatorom opće jezične slike zbornika nastalih u tome razdoblju.⁵

2. Metodologija

S obzirom na specifičan cilj ovoga istraživanja – utvrđivanje položaja i geneze crkvenoslavenskih elemenata u ranonovovjekovnim neliturgijskim zbornicima (u ovome slučaju na primjeru *Fatevićeva zbornika*) – te na činjenicu da udio tih elemenata u zbornicima, kako je istaknuto, varira *od teksta do teksta* u ovisnosti o različitim čimbenicima, u jezičnoj se analizi zborničkim tekstovima pristupa pojedinačno, tj. pokušava se u načelu utvrditi jezična slika svakog pojedinog teksta koji je odabran kao predmet analize. Fokus je u analizi pritom na novoprevedenome tekstu *Zrcala duhovnoga* te na tekstovima koji su poznati iz starijih neliturgijskih kodeksa. Od propovjednih tekstova to su propovijed *Na obrizanje* (2r–4v), koja je sačuvana i u *Grškovićevu zborniku* iz 16. stoljeća (CGrš 148r–151r), zatim šest korizmenih propovijedi koje su prijepisi nastali prema prijevodu glagoljskoga *Korizmenjaka* („korizmenjaka Kolunićeva tipa”), čiji je tekst (dijelom) sačuvan i u *Kolunićevu zborniku* (CKol) iz 1486. godine, *Greblovu kvarezimalu* (KGreb) iz 1498. godine (Štefanić 1960: 400), *Korizmenjaku iz Porta* (KPor) s kraja 15. stoljeća (Tadin 1965: 190) i u *Akademijinu korizmenjaku* (KAč) s kraja 15. ili početka 16. stoljeća (Štefanić 1969: 219; v. također Radošević 2012: 102–103), i to *Na srijedu 1. posta* (30v–32v), *Na četvrtak 1. posta* (32v–35v), *Na petak 1. posta* (35v–39v), *Na ponedjeljak 2. posta* (39v–42r), odlomak propovijedi *Na ponedjeljak 4. posta* (42v–43r), propovijed *Na Veliki petak* (71v–73v),⁶ te jedna propovijed na Veliki petak koja nije dio glagolj-

⁵ Jedinim „nedostatkom” u pogledu podrijetla u *Fatevićevu zborniku* zapisanih tekstova mogla bi se smatrati činjenica da u njemu nema tekstova koji su u hrvatsku sredinu stigli tzv. južnim putem, tj. tekstova prepisanih s crkvenoslavenskih predložaka koji su na bugarskome ili makedonskome području prevedeni s grčkoga jezika (kakvi su u hrvatskoglagoljskoj književnosti npr. *Legenda o sv. Agapitu*, *Djela Andrije* i *Mateja u gradu ljudoždera*, *Djela apostola Petra* i *Andrije* i dr.). Takvi tekstovi u pravilu u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima pokazuju veću jezičnu arhaičnost, odnosno čuvaju više crkvenoslavenskih elemenata od tekstova prevedenih u hrvatskoj sredini s latinskoga, talijanskoga ili češkoga jezika. Podrobnije o jezičnim osobinama tekstova pristiglih južnim putem v. u Mihaljević 2016.

⁶ Prve četiri navedene propovijedi ili njihovi dijelovi sačuvani u CFat (potpuna je samo propovijed *Na četvrtak 1. posta*) zapisani su i u KPor, s tim da CFat sadrži gotovo cjelovitu propovijed *Na srijedu 1. posta*, a KPor samo završetak njezina 2. dijela i 3. dio. Odlomak pro-

skoga *Korizmenjaka* (27r–30v) i koja je u cijelosti dvaput zapisana u *Vinodolskome zborniku* s početka 15. stoljeća (CVinod 24a–27b; 59a–60a), a djelomično i u *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine (CPet 36r–37v). Analizom su također obuhvaćeni apokrif o životu Adama i Eve (9r–14r), čiji je potpuni prijepis sačuvan u *Žgombićevu zborniku* iz 16. stoljeća (CŽg 30v–41r), apokrif o Arsenijinu rupcu i smrti Isusovih sudaca (22v–25r), koji je zabilježen u CPet (59v–61r, 241r–242v), CŽg (75r–79r) i u Akademijinu zborniku IV a 92 iz druge polovice 15. stoljeća (CAc IV a 92 148v–152r), te tekst s pitanjima i odgovorima i umetnutom apokrifnom pričom o Noi (25r–27r), koji je zabilježen u više hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika, s tim da je tekst iz CFat najsličniji tekstu iz CŽg (51v–54v).⁷

Fokusranje na tekstove poznate iz starijih zbornika motivirano je mogućnošću njihove izravne usporedbe s odgovarajućim tekstovima u starijim kodeksima, na temelju koje se, vjerujemo, najjasnije mogu pratiti razlike u položaju i zastupljenosti crkvenoslavenskih elemenata u *Fatevićevu zborniku* i starijim zbornicima. Osim toga, izravnom usporedbom tekstova iz *Fatevićeva zbornika* s tekstovima zapisanim u starijim neliturgijskim kodeksima umanjuje se utjecaj čimbenika koji općenito determiniraju jezičnu sliku zborničkih tekstova na potencijalne jezične razlike među kodeksima. Potpuno se, naime, poništava mogućnost utjecaja prirode i namjene teksta, tj. njegove žanrovske pripadnosti, na jezične razlike, a u bitnome se umanjuje i utjecaj predloška. To znači da se izvori potencijalnih jezičnih razlika manje-više svode na dvoje: na protok vremena, tj. na razlike u starosti kodeksa u kojem su tekstovi zapisani – što u širem smislu i jest čimbenik čiji nas utjecaj na jezik (ranonovovjekovnih) zbornika ovdje najviše zanima – te na obrazovanje i stav pisara.⁸ S druge strane, nužnost uključivanja u korpus

povijedi *Na ponedjeljak 4. posta* podudaran je tekstu te propovijedi u svim spomenutim kodeksima u kojima je sačuvan tekst glagoljskoga *Korizmenjaka*, dok je sačuvani dio propovijedi *Na Veliki petak* zapisan u KGreb, KAc te (nepotpuno) u KPor (v. Radošević 2012).

⁷ Glagoljski su izvori konzultirani prema fotografijama izvornika pohranjenim u Knjižnici Staroslavenskoga instituta te prema fotografijama u bazi podataka Staroslavenskoga instituta *Izvori (izvori.stin.hr)* i u Digitalnoj zbirci NSK-a (*digitalna.nsk.hr*). Služili smo se također faksimilom i cjelovitom transliteracijom *Fatevićeva zbornika* koju je priredila Grozdana Franov-Živković (FZ 2016) te transliteracijama korizmenih propovijedi iz CFat s varijantama iz CKol, KGreb, KAc i KPor koje je priredila Andrea Radošević (2012). Relevantni su primjeri iz objavljenih transliteracija provjeravani u izvornicima.

⁸ Važno je naglasiti da se time ne želi reći da čimbenici kao što su priroda i namjena teksta, odnosno vrsta i starost predloška generalno nisu relevantni za jezičnu sliku

moralno-didaktičnoga teksta *Zrcalo duhovno* (44r–71v) proizlazi iz činjenice da je riječ o prijepisu vrlo mladoga prijevoda, nastala vjerojatno tek koju godinu prije samoga CFat. Kako je jedan o krucijalnih čimbenika zastupljenosti crkvenoslavenskih elemenata u zborničkim tekstovima starost predložka s kojega je tekst prepisan, vrlo je važno analizirati (i) stanje u tekstovima koji nisu prepisani sa starih predložaka, nego su prijepisi recentnih prijevoda. Upravo se analizom takvih tekstova može jasno vidjeti na koji su način protek vremena, odnosno promijenjene okolnosti u kojima od kraja 16. stoljeća nastaju neliturgijski zbornici utjecali na položaj crkvenoslavlenizama u njima te zaključiti o (ne)funkcionalnosti književnojezične koncepcije koja podrazumijeva supostojanje crkvenoslavenskih i hrvatskih (čakavskih) jezičnih crta u tekstovima u tome razdoblju.

Kako bi se izbjegla pretjerana repetitivnost, jezične se osobitosti tekstova obuhvaćenih analizom u nastavku analiziraju u poglavljima koncipiranim prema njihovim žanrovskim odrednicama. U poglavlju §3 obrađeni su propovjedni tekstovi, u poglavlju §4 apokrifni tekstovi⁹ te u poglavlju §5 tekst *Zrcala duhovnoga*. Važno je pritom naglasiti da je – osim ondje gdje je to irelevantno (npr. kod šest propovjednih tekstova iz *Korizmanjaka*) – u okvirima poglavlja §3 i §4 uvijek jasno naznačeno za koji se konkretno tekst navode podaci.

3. Propovjedni tekstovi

Zbog usmjerenosti na slušnu recepciju i težnje da vjerničkomu puku budu što razumljiviji, propovjedni su tekstovi i u kasnosrednjovjekovnim neliturgijskim zbornicima imali čakavsku (ili čakavsko-kajkavsku) osnovicu, dok je (uglavnom) sporadična upotreba crkvenoslavenskih elemenata u njima bila pretežno stilski motivirana, odnosno u funkciji ritmiziranja iskaža, pridavanja svečanijega tona propovijedi i/ili djelovanja na pozornost slušatelja (Hercigonja 1975: 39–40). S obzirom na takvu opću jezičnu sliku propovjednih tekstova u neliturgijskim zbornicima, jezična pomlađenost

ranonovovjekovnih neliturgijskih zbornika. Dapače, u analizi će se vidjeti da oni itekako utječu na jezik tekstova. Ovdje se samo želi istaknuti da se *uspoređivanjem istih tekstova u različitim zbornicima* utjecaj tih čimbenika na eventualne jezične razlike u bitnome umanjuje (ili poništava).

⁹ S obzirom na to da sadrži apokrifnu priču o Noi, u okviru je toga poglavlja analizirano i stanje u tekstu s pitanjima i odgovorima.

CFat u odnosu na starije neliturgijske kodekse u propovijedima nešto slabije dolazi do izražaja, no određene se razlike i u tako pomlađenim tekstovima ipak uočavaju.

Osvrnut ćemo se najprije na tekstove propovijedi iz glagoljskoga *Korizmenjaka*, koje su, kako je istaknuto, osim u CFat, zapisane i u CKol, KGreb, KAc i KPor. U skladu s rečenim u prethodnome odlomku, jezik je korizmenih propovijedi i u CFat i u drugim navedenim kodeksima dominantno čakavski.¹⁰ Ipak za tekstove koji su prijepisi razmjerno mladoga prijevoda¹¹, i to najvjerojatnije s talijanskoga jezika (Valjavec 1892: VII; Radošević 2012: 106), vrlo je važna činjenica da sadrže crkvenoslavenske elemente i da oni u njima pritom nisu svedeni na puku simboliku (iako je jasno da im je funkcija stilska), odnosno da su, premda vrlo diskretno, potvrđeni u više kategorija. U tekstovima iz CFat od crkvenoslavenskih su elemenata najfrekventniji – premda, naravno, i dalje znatno rjeđi od hrvatskih (čakavskih) oblika – prezentski oblici s crkvenoslavenskim ličnim nastavcima: *kradut* (CFat 30v), *jadut* (CFat 30v), *tleût* (CFat 30v), *ukredut* (CFat 30v), *poêdut* (CFat 30v), *stleet* (CFat 30v), *rečeši* (CFat 33r), *prideši* (CFat 33r), *obečuet* (CFat 35r), *hočet* (CFat 35v), *prizovet* (CFat 42v), *položit* (CFat 42v), *piet* (CFat 73r). U drugim se kategorijama elementi crkvenoslavenske boje pojavljuju sporadično te su u pravilu također malobrojniji od odgovarajućih hrvatskih (čakavskih) elemenata. Izdvajamo potvrdu nastavka *-oju* u I jd. *a*-osnova ženskoga roda (*sv(e)krvoû* CFat 37r), zamjeničke oblike s crkvenoslavenskim dočecima (I jd. *vašeû* CFat 32r; G jd. *svoee* CFat 35v), odnosnu zamjenicu *iže* (CFat 35v), svršene prezentske oblike s futurskom službom (*pridu* CFat 32v), crkvenoslavensku dopusnu česticu *koliždo* (CFat 35v). Navedeni se elementi u CFat, kao i u drugim korizmenjacima (v. Damjanović 2008: 60–61, 109, 117), pretežno ostvaruju u biblijskim citatima i parafrazama.

Već je rečeno da i u tekstovima korizmenih propovijedi u starijim kodeksima (CKol, KGreb, KAc, KPor) narodni element izrazito prevladavaju. Usporedba sa stanjem u CFat pokazuje, međutim, da je starijih crta u njima

¹⁰ U literaturi je odavno istaknuto da u tekstovima korizmenih propovijedi u CKol, KGreb, KAc ima i kajkavskih elemenata (v. Štefanić 1970: 16; Hercigonja 1983: 308; Damjanović 2008: 144).

¹¹ Valjavec (1892: VII) na temelju ovjerenosti leksema *pukša* ‘puška’, odnosno tvrdnje da su puške u talijanskoj sredini u opću upotrebu ušle sredinom 15. stoljeća zaključuje da je hrvatskoglagoljski prijevod *Korizmenjaka* morao nastati poslije 1450. g.

ipak nešto više. Razlike se uočavaju već na grafijskoj razini. Primjerice, od znakova za bilježenje *jerova* u tekstovima se iz CFat pojavljuje samo štapić, i to samo sporadično i isključivo na kraju riječi (pretežno u skraćenicama) (Galić 2018: 108): *b(ogo)mь* (CFat 31r), *g(ospod)иь* (CFat 34r). U paralelnim je tekstovima iz starijih rukopisa upotreba znakova za *jerove* znatno češća. Osim štapića, rabi se i apostrof, koji se usto često ostvaruje i unutar riječi: *škoda* (CFat 37r) ~ *š'koda* (KPor 5r); *noeman* (CFat 42v) ~ *noemanь* (CKol 18d), *noeman'* (KGreb 47v, KAc 31r, KPor 51v). U CFat se izgovor [šć] dosljedno bilježi slovnom skupinom **ШЩ** (Galić 2018: 106–107), dok je u paralelnim tekstovima, uz rijetke iznimke (npr. *paš'ci* KPor 5r), uobičajeno bilježenje toga izgovora grafemom **Щ**, kako je uvriježeno i u drugim srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim hrvatskoglagoljskim spomenicima: *proščena* (CFat 32v) ~ *pročēn'ē* (KPor 2r); *dopušćaūci* (CFat 40r) ~ *dopučāūci* (KPor 14r); *ošče* (CFat 43r) ~ *oče* (CKol 18d, KGreb 48r, KAc 31v, KPor 52r). Na fonološkoj razini u tekstovima u CFat izrazito dominiraju primjeri u kojima je slogotvorno *l* prešlo u *u* (uz nekoliko potvrda odraza *ul* i samo jedan primjer čuvanja slogotvornoga *l*: *dulgovaniē* CFat 33v; *sulze* CFat 34r; *mulnie* CFat 17v; *stulpa* CFat 19v; *vdlbena* 34v).¹² S druge strane, na odgovarajućim mjestima u drugim kodeksima, uz razmjerno rijetke iznimke, slogotvorno je *l* pretežno očuvano: *puk* (CFat 33r) ~ *plk'* (KPor 2v); *i(s)puni* (CFat 73r) ~ *is'plni* (KGreb 128r), *ispl'ni* (KAc 120r), *isplni* (KPor 1v); *stupa* (CFat 73r) ~ *stlpa* (KGreb 128r), *słtpa* (!) (KAc 120v), *s'tlpa* (KPor 1v). U propovijedima u CFat stara je skupina **wbś-* često premetnuta¹³, dok u paralelnim tekstovima to nikada nije slučaj (*svakoga* CFat 40r ~ *vsakoga* KPor 14r; *svimi* CFat 42v ~ *vsimi* CKol 18c, *vsēmi* KGreb 47v, *v'simi* KPor 51v); u CFat ima potvrda provođenja druge jotacije (Galić 2018: 155), dok ih u paralelnim tekstovima nema (*tršču* CFat 73r ~ *trstiū* KAc 120v, *trs't'ū* KGreb 128r; *krsčanskomu* CFat 40v ~ *k'r'st'ēn'skomu* KPor 14v); u CFat zabilježeni su primjeri ispadanja završnoga *l*, što je na zadarskome čakavskom području, na kojem je taj zbornik napisan, i danas sasvim uobičajena promjena, dok na usporednim mjestima u drugim kodeksima takvih primjera nema (*naša*

¹² Pritom treba naglasiti da je navedeni primjer sa sačuvanim slogotvornim *l* ujedno jedini takav u čitavom CFat te da je polovica svih zabilježenih primjera s odrazom *ul* u CFat iz tekstova korizmenih propovijedi (v. Galić 2018: 147). Moglo bi se stoga reći da je stanje sa slogotvornim *l* u korizmenim propovijedima arhaičnije nego u ostatku kodeksa.

¹³ Na razini čitavoga kodeksa primjeri su s premetnutom skupinom *sv* češći od onih u kojima do premetanja nije došlo (Galić 2018: 156–157).

CFat 33r ~ *našal'* KPor 2v; *sagriši* CFat 33v ~ *sagrišil'* KPor 3r; *naredi* CFat 32v ~ *naredil'* KPor 2r). Jezična se pomlađenost prijepisa korizmenih propovijedi u CFat očituje i na morfološkoj razini. Kod imenica *o*-osnova u lokativu jednine razmjerno je čest u CFat nastavak *-u*. Taj je nastavak potvrđen, doduše, i u paralelnim tekstovima, ali s manjom čestotnošću nego u CFat (*avgustinu* CFat 32r ~ *avgustini* KPor 2r; *kralu* CFat 32v ~ *krali* KPor 2r; *svitu* CFat 43r ~ *sviti* KPor 52r, *s(vě)te* KGreb 48r; *proroku* CFat 71v ~ *pr(o)r(o)ki* KAc 119r, *proroki* KPor 1r). Uz spomenutu potvrdu oblika I jd. *a*-osnova ženskoga roda s nastavkom *-oju*, u CFat zabilježeni su i oblici s analoškim nastavkom *-om*. Na odgovarajućim mjestima u KPor nalaze se oblici s kontrahiranim nastavkom *-u*¹⁴: *kaštigom* (CFat 33v) ~ *kaštigu* (KPor 2v); *molitvom* (CFat 34r) ~ *molitvu* (KPor 3v). Od imeničkih oblika izdvajamo još oblike G jd. *lûbavi* (CFat 33v) i *lubavi* (CFat 41r, 72v), koji svjedoče o prelasku imenice *ljubav* (csl. *ljubi*) u *i*-osnove i koji se ostvaruju na mjestima na kojima drugi korizmenjaci redovito imaju starije oblike prema *v*-osnovama: *lûb've* (KPor 1v, 3r, 14v; KGreb 127v; KAc 120r). U korizmenim propovijedima u CFat niti jednom u G jd. zamjenica za muški i srednji rod, odnosno pridjeva složene promjene nisu zabilježeni crkvenoslavenski nastavci *-ago/-ego*, dok su u paralelnim tekstovima oblici s tim nastavcima potvrđeni (*sega* CFat 35r ~ *sego* KPor 4r; *vašega* CFat 36r ~ *vašego* KPor 4v; *moega* CFat 39v ~ *moego* KPor 14r; *svoga* CFat 42v ~ *svoego* CKol 18c, KAc 31r, KGreb 48r, KPor 51v); u CFat redovito dolazi zamjenički oblik prvoga lica *ê/ja* (npr. CFat 42v, 73v), dok se u paralelnim tekstovima uz taj oblik pojavljuje i crkvenoslavenski oblik *az'* (*ja* CFat 42v ~ *az'* CKol 18c, KGreb 47v; *ê* CFat 73v ~ *az'* KAc 120v, KGreb 128r)¹⁵; u instrumentalu ličnih zamjenica za prvo i drugo lice jednine u CFat se češće nego u paralelnim tekstovima pojavljuje noviji nastavak *-om* (*sobom* CFat 36r ~ *sobu* KPor 4v; *mnom* CFat 72v ~ *m'nu* KAc 120v, *mnu* KPor 1v) itd.

U načelu sličnu jezičnu sliku kao korizmene propovijedi ima propovijed *Na obrizanje*, koja je, kako je rečeno, osim u CFat, zapisana i u CGrš. I tu

¹⁴ Taj nastavak također nije crkvenoslavenski (u užem smislu), ali je češće od nastavka *-om* zabilježen u hrvatskoglagoljskim tekstovima, uključujući i one liturgijske (HCJ 2014: 104). Usto se, za razliku od nastavka *-om*, može fonološki izvesti iz crkvenoslavenskoga *-oju*.

¹⁵ U korizmenjaku CKol, kako pokazuje Damjanović (2008: 109), alterniranje crkvenoslavenske i hrvatske zamjenice ima jasnu stilsku funkciju. Ono je, naime, u službi hijerarhizacije likova s obzirom na to da su u kontekstima u kojima govori Bog ovjerene obje zamjenice, dok je u kontekstima u kojima govore ljudi potvrđena samo zamjenica *ja*.

je riječ o gotovo čistom čakavskom tekstu, s tek neznatno većom frekventnošću i ponešto drugačijim spektrom crkvenoslavenizama u odnosu na korizmene propovijedi. U tekstu iz CFat zabilježeno je tako nekoliko prezentnih oblika 3. lica s crkvenoslavenskim ličnim nastavkom *-t*: *prilagaût* (CFat 3r), *ozdravit* (CFat 3v), *bolit* (CFat 4r), *pošlet* (CFat 4r). U G jd. zamjenica i dugih oblika pridjeva muškoga i srednjega roda nekoliko su puta potvrđeni oblici s crkvenoslavenskim dočecima (*-ago*, *-ego*, *-ogo*): *našego* (CFat 2r), *takogo* (CFat 3r), *ego* (CFat 3r), *večnago* (CFat 4r – 2 puta). Od arhaičnih crta izdvajamo još potvrde G jd. zamjenica *moja* i *svoja* s nestegnutim nastavkom *-eje* (*moee* CFat 2v, *svoee* CFat 3v) te ostatke *n*-deklinacije u G jd. imenica srednjega roda (*vrimene* CFat 2r, *kolene* CFat 3r). Kategorije u kojima se u tekstu iz starijega CGrš pojavljuju crkvenoslavenizmi gotovo da su iste onima u tekstu iz CFat. Razlika se uglavnom svodi na to da je u okvirima tih kategorija primjera s crkvenoslavenskom bojom više u CGrš nego u CFat, o čemu svjedoče sljedeće razlike: *govori* (CFat 2r) ~ *govorit'* (CGrš 148r); *ponavlue* (CFat 2r) ~ *ponovlaût* (CGrš 148v); *daû* (CFat 3v) ~ *daruût'* (CGrš 150v); *trpim* (CFat 4v) ~ *trplû* (CGrš 151r), *iscelim* (4v) ~ *iscelu* (151r); *našega* (CFat 2r) ~ *našego* (CGrš 148r).¹⁶ Izdvajamo i jednu zanimljivu sintaktičku razliku, koja također svjedoči o većoj pomlađenosti teksta iz CFat. Na mjestu na kojem je u CGrš zabilježena konstrukcija dativa apsolutnoga u CFat nalazi se zavisna vremenska rečenica: *cvit lipo vona pred plodom* kada pride plod *zgiba cvit* (CFat 3r) ~ *cvet' lipo vona pred' plodom' · da pridući plodu zgiba cvet'* (CGrš 149v). I u primjeru iz CGrš pritom se ipak primjećuje da je ta konstrukcija ponešto erodirana, tj. da je izgubila neke svoje prepoznatljive karakteristike, što u hrvatskoglagoljskim tekstovima, osobito neliturgijskim, nije rijedak slučaj (Hercigonja 1983: 436). U ovom je slučaju to padežni oblik participa, koji nije dativni nego nominativni, iz čega se može iščitati tendencija k adverbijalizaciji participa (Sudec 2008: 517–518).

I u sačuvanim tekstovima propovijedi na Veliki petak koja nije dio glagoljskoga *Korizmenjaka* i koja je, osim u CFat, djelomično sačuvana u CPet, dok je u CVinod čak dva puta u cijelosti zapisana¹⁷, također izrazito prevla-

¹⁶ Iznimno su, doduše, potvrđeni i obrnuti primjeri, u kojima CFat na odgovarajućim mjestima ima arhaičniji oblik nego CGrš: *svoee* (CFat 3v) ~ *svoe* (CGrš 150r); *pošlet* (CFat 4r) ~ *pošle* (CGrš 150v).

¹⁷ U nastavku se navode samo primjeri iz prvoga zapisanog teksta (CVinod 24a–27b). Jezične su razlike između dvaju zapisa teksta inače minimalne.

davaju čakavske crte. Ipak, razlike u odnosu na stanje u tekstovima zapisanim u starijim zbornicima u toj propovijedi nešto bolje dolaze do izražaja. One se najbolje prepoznaju u biblijskim (starozavjetnim) citatima interpoliranim u propovijed. Nekoliko citata donosimo u nastavku:

- (1) a. kako ovče na zakolenie veden bi i kako agnac prid strgućimi
prez glasa tako ne otvori ust svoih – CFat 27r
b. êko ovče na zakolenie vêden' bê · i pr(o)č(a)ê – CPet 36r
c. êko ovče na zakolenie veden' bihъ · i pr(o)č(aê) – CVinod 24a
(Is 53,7)
- (2) a. duša ka sagrišit ta umret – CFat 28r
b. d(u)ša ka sagreši ta umret' – CPet 37r
c. d(u)ša êže s'grêšitъ · i pr(o)č(aê) – CVinod 25c (Ez 18,4)
- (3) a. se diva v črevi počnet porodit sina – CFat 29r
b. se deva v črêvê počnet' i porodit' sina – CPet 37v
c. se d(ê)va v čr(ê)vê poč'n(e)t' · i pr(o)č(aê) – CVinod 26a (Is 7,14)
- (4) a. otvrzut se oči slipih i uši gluhih uslišet – CFat 29r
b. otvr'zut' se očesa slêpihъ · i pr(o)č(aê) – CVinod 26b (Is 35,5)
- (5) a. pridite da vložimo drivo v hlib nega zatataremo (!) ga od
zemle živučih da se ne pomene ime nega nigdare – CFat 29r
b. pridête da vložimъ drêvo v hl(ê)b' ego · i proč(aê) – CVinod
26b-c (Jr 11,19)
- (6) a. ov grihi naše ponese i poboli za nas i umri – CFat 29v
b. sa grêhi n(a)še ponese · i pr(o)č(aê) – CVinod 27a
- (7) a. i tebi samoi proide dušu meč boliznivi – CFat 29v
b. i tebê samoi proide · i pr(o)č(aê) – CVinod 27a (L 2,35)

Jedini isključivi crkvenoslavenizam u citatima iz teksta propovijedi u CFat jesu prezentski oblici trećega lica, koji redovito imaju dočetak *-t* (jednom, kako se vidi u primjeru (2), čak i na mjestu na kojem je u starijem CPet potvrđen oblik bez crkvenoslavenskoga nastavka *-t*). Znatno je pak više primjera u citatima u kojima se u CFat odstupa od (kanonskoga) crkvenoslavenskoga stanja. U većini se slučajeva radi o primjerima na koje se

može naići i u hrvatskoglagoljskim kodeksima koji inače najbolje čuvaju normu hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (u misalima i brevijarima), no dosljednost odstupanja u CFat te činjenica da je stanje u citatima iz CPet gotovo uvijek, a u onima iz CVinod baš uvijek arhaičnije ne može biti slučajna. Na grafijskoj se razini ističe činjenica da se apostrof ili štapić u citatima iz CFat redovito izostavljaju te se ne rabe čak ni kao oznake kraja riječi¹⁸, što u primjerima iz CPet i CVinod nije slučaj. U citatima iz CFat – i općenito u čitavome kodeksu (Galić 2018: 110) – nikada se ne rabi grafem **h** na mjestu praslavenskoga *ě*, nego *jat* redovito ima ikavski ili (rjeđe) ekavski odraz. S druge strane, u citatima zabilježenim u CPet dvaput se na mjestu *ě* pojavljuje njegov ekavski odraz i dvaput grafem **h** (*sagreši* CPet 37r, *deva* CPet 37v, *črěvê* CPet 37v), dok se u citatima iz CVinod taj grafem redovito pojavljuje na mjestu praslavenskoga *ě*: *sagrišit* (CFat 28r) ~ *s'grěšitъ* (CVinod 25c); *slipih* (CFat 29r) ~ *slěpihъ* (CVinod 26b); *grihi* (CFat 29v) ~ *grěhi* (CVinod 27a) i dr. Na fonološkoj su razini zabilježene već spomenute razlike koje se tiču slogotvornoga *l*, (ne)provođenja druge jotacije, (ne)premetanja skupine **wbš* (*gutuniom* CFat 28r ~ *gluniu* CPet 37r, CVinod 25d; *linosću* CFat 28v ~ *lenost'û* CPet 37r, *lênostiû* CVinod 25d; *svemogučega* CFat 28r ~ *vsemogučago* CVinod 25b, *vsemoguča* CPet 36v). Na morfološkoj razini, osim spomenutih oblika 3. lica prezenta, može se izdvojiti da CFat u L jd. imenice *o*-osnova *črěvo* (*črevi* CFat 29r) ima nastavak *-i* preuzet iz mekih osnova, a CPet i CVinod imaju očekivani nastavak tvrdih osnova *-ě* (*črěvê* CPet 37v, *čr(ě)vê* CVinod 26a); u CFat zabilježen je u D lične zamjenice *ti* oblik *tebi* (CFat 29v), koji je vrlo rijedak u liturgijskim tekstovima (HCJ 2014: 135), dok je u CVinod zabilježen oblik *tebê* (CVinod 27a); u 1. licu množine prezenta u CFat potvrđen je oblik s hrvatskim (čakavskim) nastavkom *-mo* (*vložimo* CFat 29r), a u CVinod oblik s crkvenoslavenskim nastavkom *-m* (*vložimъ* CVinod 26b-c); u CFat se u imperativnome obliku 2. l. mn. glagola *priti* ostvaruje formant *-i-* (*pridite* CFat 29r), proširen iz *i*-glagola, dok CVinod ima oblik s izvornim formantom *e*-glagola *-ě-* (*priděte* CVinod 26b). Razlika ima i na leksičkoj razini. U CFat je potvrđen hrvatski (čakavski) veznik *kako* (29v), a u CVinod (24a) i CPet (36r) njegov crkvenoslavenski ekvivalent *ěko*; u CFat (kao i u CPet) zabilježena je odnosna zamjenica (u N jd. ž. r.) *ka* (CFat 28r) na mjestu na kojem je u CVinod upotrijebljena crkvenoslavenska zamjenica *ěže* (CVinod 25c); CFat ima pokaznu

¹⁸ U CFat se, kako je već istaknuto, apostrof općenito ne rabi, dok je upotreba štapića rijetka i ograničena na kraj riječi.

zamjenicu *ov* (CFat 29v) na mjestu na kojem je u CVinod upotrijebljeno arhaičnije *sa* (CVinod 27a).

I izvan biblijskih citata u propovijedi na Veliki petak potvrđene su razlike koje svjedoče o većoj jezičnoj pomlađenosti teksta u CFat. I u tekstu iz CFat može se, doduše, naići na pokoju arhaičnu crtu (koju na odgovarajućem mjestu onda u pravilu imaju i CPet i CVinod), osobito na morfološkoj razini – npr. oblici imenica srednjega roda s očuvanim nastavcima suglasničkih promjena (G jd. *vrimene* CFat 28v, *nebese* CFat 28v), oblik V jd. *sinu* (CFat 27r) sa starim nastavkom *u*-osnova i sl. – no ukupno je takvih arhaičnosti u jeziku teksta iz CFat osjetno manje nego u tekstovima iz CPet i (osobito) CVinod. I u tekstovima iz tih dvaju zbornika prevladavaju čakavske crte, no znakovito je da su u njima u pojedinim kategorijama u kojima u CFat dolaze isključivo hrvatski (čakavski) oblici potvrđeni (makar rjeđe od hrvatskih/čakavskih) i crkvenoslavenski. U CFat, primjerice, u G jd. dugi oblici pridjeva kao i (nelični) zamjenički oblici muškoga i srednjega roda uvijek imaju dočetak *-oga/-ega*, dok su u CPet i CVinod, uz prevladavajuće oblike s tim dočecima, zabilježeni i oblici s crkvenoslavenskim dočecima *-ago*, *-ego*, odnosno *-ogo*: *ego* (CVinod 24c, CPet 36v) ~ *nega* (CFat 27v); *togo* (CVinod 25b, CPet 37r) ~ *toga* (CFat 28r); *vsakoga* (CVinod 24b) ~ *svakoga* (CFat 27r), *vsakoga* (CPet 36r); *n(a)š(e)go* (CVinod 26c) ~ *našega* (CFat 29r). Slično tomu, u kosim padežima oblici zamjenice *i* u CFat uvijek – dakle, i onda kada se ne nalaze iza prijedloga – imaju predmetak *n-*, koji se u tom kontekstu vrlo rijetko susreće u kodeksima koji dobro čuvaju normu hrvatskoga crkvenoslavenskoga (HCJ 2014: 142). Takvi oblici česti su i u tekstovima iz CPet i CVinod, no u njima su dobro zastupljeni i oblici bez predmetka *n-*: *ei* (CVinod 24b, CPet 36r) ~ *nei* (CFat 27r); *emu* (CVinod 24c, CPet 36v) ~ *nemu* (CFat 27v); *ee* (CVinod 25a, CPet 36v) ~ *nee* (CFat 27v). U A jd. zamjenice *i* u CFat (u zapisanome dijelu propovijedi i u CPet) niti jednom nije zabilježen enklitički oblik *i*, nego se redovito ostvaruje hrvatski (čakavski) oblik *ga* (CFat 27v, 29r, 30r). Taj enklitički oblik prevladava i u tekstu iz CVinod, no u njemu je više puta potvrđen i oblik *i*: *v semrti nega pobêdi i d'êv(a)lb* (CVinod 25d) ~ *kada umri primore ga dêval* (CFat 28r); *im'se i ubiše i na drêvê* (CVinod 26b) ~ *êše ga i bišeše (!) ga i obisiše na drivu* (CFat 29r); *i k'da propan'se stržahu i* (CVinod 26c) ~ *i kada ga propeše stržahu ga* (CFat 29r); *iûdei ne poz'naše i* (CVinod 27c) ~ *ûdei ne poznaše ga* (CFat 30v). U tekstovima iz CVinod i CPet zabilježen je jedan oblik pasivnoga participa prezenta, koji je na odgovarajućem mjestu u CFat zamijenjen pridjevom: *va ogan večni* (CFat 28v) ~ *v' ogan' neugasimi* (CVinod 25d), *va ogan' neugasimi* (CPet 37v). Na nekoliko se mjesta u CFat ostvaruju množinski oblici na mjestima

na kojima su u CVinod i CPet zabilježeni očekivani dvojinjski oblici: *nici svite svoje prostirahu pod noge nega* (CFat 27v) ~ *nêki sveti (!) svoje pros'tirahu po (!) nozê ego* (CVinod 24c), *neki svitê svoje pu (!) puti postilahu* pod nozê ego (CPet 36v); *on ruke svoje pribi čavli železnimi* (CFat 29v) ~ *zato o(nb) rucê svoi pribi čavli železnimi* (CVinod 26d); *zato on noge svoje čavli železnimi pribi* (CFat 29v) ~ *zato o(nb) nozê svoi prigvozdi* (CVinod 26d).¹⁹ U tekstu iz CFat oblici I jd. imenica *a*-osnova redovito imaju analoški nastavak *-om*. U CPet i CVinod pak na odgovarajućim se mjestima ostvaruju oblici sa stegnutim nastavkom *-u*, koji, kako smo istaknuli, također nije crkvenoslavenski, no u hrvatskologoljskim ga se tekstovima, uključujući i liturgijske, nalazi znatno češće nego nastavak *-om*: *divicom* (CFat 27r) ~ *dêvoiku* (CVinod 24c, CPet 35r); *ženom* (CFat 28r) ~ *ženu* (CVinod 25b, CPet 37r); *gutuniom* (CFat 28r) ~ *gluniu* (CVinod 25d, CPet 37r).

4. Apokrifni tekstovi

Za razliku od propovjednih tekstova, čiji je (općenito) pomlađeni jezik u neliturgijskim zbornicima u najvećoj mjeri rezultat njihove primarne namjene, kod apokrifnih tekstova jezična slika nije presudno determinirana prirodom samoga žanra. U većoj mjeri ona ovisi o vrsti i starosti predloška s kojega je tekst prepisan te o starosti samoga kodeksa u kojem je zapisan. O tome govori i činjenica da se sve do 14. stoljeća hrvatskologoljski apokrifi zapisuju arhaičnim crkvenoslavenskim jezikom, a crkvenoslavenska je sastavnica i u mlađim zapisima – u kojima je vidljivo otvaranje hrvatskim (čakavskim) jezičnim crtama – nerijetko vrlo upadljivo prisutna, osobito (premda ne isključivo) u apokrifima preuzetim iz zajedničkoga crkvenoslavenskog fonda (Grabar 1970: 18, Hercigonja 1975: 319). Tim je zanimljivije i relevantnije promotriti kakav je jezik apokrifnih tekstova u CFat.

Jezičnom se starinom od ostalih izdvaja apokrif o životu Adama i Eve. To je jezično najarhaičniji tekst u CFat i jedini iz toga kodeksa koji je izvor za izradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (RCJHR 2000: XXXVI). Tekst je apokrifa u CFat nepotpun²⁰, a cjelovita je inačica sačuvana

¹⁹ Dvojinjski je u tekstu iz CFat po svoj prilici oblik *nozi* (s preuzetim nastavkom A dv. iz mekih osnova) iz primjera *padimo pod nozi nega* (CFat 30r). U CVinod na odgovarajućem je mjestu potvrđen oblik s izvornim nastavkom tvrdih osnova *-ě* (*nozê* CVinod 27c).

²⁰ Originalna folijacija (u gornjem desnom kutu) sugerira da je izvorno u CFat bio zapisan čitavi tekst. Sačuvani dio apokrifa, po originalnoj folijaciji, počinje, naime, na 18. listu (da-

u starijem ČŽg.²¹ U literaturi je bez potanjenja argumentiranja već konstatirano da se tekstovi iz CFat i ČŽg razlikuju i jezično. Tekst je iz ČŽg arhaičniji od teksta u CFat, u kojem je, kako ističe Biserka Grabar (1970: 18), pisar proveo zahvate „s ciljem da jezik svoga crkvenoslavenskog predloška približi narodnom govoru” (v. također Hercigonja 1975: 320; Turkalj 2008: 584). U nastavku ćemo se detaljnije osvrnuti na jezične razlike među tekstovima i potkrijepiti tvrdnje o većoj arhaičnosti teksta u ČŽg.

Ona do izražaja dolazi već na grafijskoj razini, na kojoj se razlike, primjerice, očituju u ranije spominjanom bilježenju izgovora [šć] (*išće* CFat 9r ~ *ičet'* ČŽg 33v, *prilaščena* CFat 9v ~ *prelačena* ČŽg 34r; *skrovišća* CFat 13v ~ *skroviča* ČŽg 40v) te u frekventnosti uporabe znakova za jerove i položaja u kojima se oni pojavljuju (*mater* CFat 11v ~ *materb* ČŽg 37v; *posla* CFat 12r ~ *poš'let'* ČŽg 38r; *višni* CFat 12v ~ *viš'ni* ČŽg 38v), pri čemu se u obama slučajevima inovativnije stanje zatječe u CFat. U nekoliko su primjera posvjedočene i razlike u bilježenju izgovora [ja] na kraju riječi iza grafema Ѣ, ponovno s inovacijama u tekstu iz CFat: *sazdanja* (CFat 12r) ~ *osnovaniê* (ČŽg 38v); *razumenia* (CFat 12v) ~ *razumeniê* (ČŽg 38v); *milosrdia* (CFat 12v) ~ *milosrdiê* (ČŽg 38v). S grafijsko-fonološkoga sučelja izdvaja se već spomenuta činjenica da se grafem Ѣ nikada u CFat ne pojavljuje na mjestu praslavenskoga fonema ě. Drugačije je u tekstu iz ČŽg, premda se i u njemu grafem Ѣ rijetko pojavljuje na mjestu fonema ě (koji se pretežno odrazio kao e): *lêt'b* (!) (ČŽg 35r), *rêki* (ČŽg 39v), *veruûci* (CFat 12r) ~ *vêrujućih'* (ČŽg 38v). I na fonološkoj se razini potvrđuje veća inovativnost teksta iz CFat. Uz već isticane mlađe čakavske crte kao što su premetanje skupine vs (*sve* CFat 10v ~ *vse* ČŽg 36r) ili prijelaz slogotvornoga l u u (*sunce* CFat 11r ~ *sl'nce* ČŽg 36v; *prokunu* CFat 12v ~ *proklnutb* ČŽg 39r), koje nisu ovjerene u tekstu iz ČŽg, o tome svjedoče i druge pojedinačne razlike među dvama tekstovima: *dari* (CFat 11v) ~ *daže* (ČŽg 37v)²²; *zradova* (CFat 13r) ~ *vzrado-va* (ČŽg 39v); *zreste* (CFat 13v) ~ *vzraste* (ČŽg 40v).

nas 9. list), a tekst koji mu prethodi u gornjem desnom kutu ima brojku 13, što znači da između njega i početka sačuvanoga dijela apokrifa nedostaju četiri lista.

²¹ Za tekst iz ČŽg Grabar (1970: 18) tvrdi da bi mogao biti slavenski protograf (v. također Hercigonja 1975: 320).

²² Primjeri su s rotacizmom, očekivano, često potvrđeni i u tekstu iz ČŽg, no u njemu je u više primjera ž nepromijenjeno u kontekstima u kojima bi se rotacizam mogao očekivati (*možet'* ČŽg 31r, *možemb* ČŽg 31r itd.). S druge strane, u CFat na razini čitavoga kodeksa (Galić 2018: 150) rotacizam u odgovarajućim kontekstima vrlo rijetko izostaje.

Veću arhaičnost ČŽg pokazuje i u morfologiji. U glavnoj promjeni imenica ženskoga roda kod tvrdih osnova u G jd. u ČŽg uvijek se ostvaruje nastavak *-i*, dok oblici na odgovarajućim mjestima u CFat redovito imaju nastavak *-e* preuzet iz mekih osnova: *slave* (CFat 9r) ~ *slavi* (ČŽg 33v); *žene* (CFat 10v) ~ *ženi* (ČŽg 35v); *vode* (CFat 12r) ~ *vodi* (ČŽg 38v); *rike* (CFat 12) ~ *reki* (ČŽg 39r). U I jd. *a*-osnova u CFat su uz oblike s crkvenoslavenskim nastavkom *-oju* potvrđeni i već spominjani oblici s analoškim nastavkom *-om*. S druge strane, u ČŽg isključivo se ostvaruju oblici s nastavkom *-oju*: *vodom* (CFat 12v) ~ *vodoû* (ČŽg 38v); *glavom* (CFat 13r) ~ *glavoû* (ČŽg 40r).²³ I kod ne osobito brojnih primjera za sporedne sklonidbene tipove ČŽg u pravilu pokazuje veću arhaičnost. Primjerice, u jedinjoj potvrdi G jd. imenice *têlo* u CFat zabilježen je oblik *tila* (CFat 12r) na mjestu na kojem ČŽg ima oblik *telese* (ČŽg 38v) prema *s*-osnovama²⁴; u G jd. imenice *ilb* potvrđen je u ČŽg oblik *ilu* (ČŽg 35v) s nastavkom *u*-osnova (na odgovarajućem mjestu CFat /10v/ ima oblik *lica*), u N mn. CFat dvaput ima oblik *sinovi* (CFat 11r, 13r), s dočetakom *-i* prema glavnoj promjeni, na mjestima na kojima ČŽg ima stari oblik *u*-osnova *sinove* (37r, 40r). Jednom je, doduše, oblik *sinove* potvrđen i u CFat (11r), i to na mjestu na kojem ČŽg ima oblik *sini* (ČŽg 36v) prema glavnoj promjeni.²⁵ U G jd. zamjenica i dugih oblika pridjeva muškoga i srednjega roda u obama su tekstovima zastupljeni oblici s crkvenoslavenskim dočecima *-ago* i *-ego*, no više ih je ipak u ČŽg, o čemu svjedoče i razlike potvrđene na paralelnim mjestima. Niti jednom nije zabilježen slučaj u kojem bi na paralelnim mjestima CFat imao oblik s crkvenoslavenskim, a ČŽg s hrvatskim dočetakom: *našega* (CFat 10r) ~ *našego* (ČŽg 35r); *svoega* (CFat 11r) ~ *svoego* (ČŽg 36r); *raiskoga* (CFat 11v) ~ *raiskago* (ČŽg 37r). U obama su tekstovima u G jd. neličnih zamjenica ženskoga roda potvrđeni oblici s nesažetim nastavkom *-eje* (*moee* CFat 9r, ČŽg 33v; *nee* CFat 9v, ČŽg 34v). Važnije je, međutim, to da su zabilježeni i primjeri u kojima na paralelnim mjestima ČŽg ima nesažeti, a CFat sažeti nastavak (*-e*), dok primjera

²³ Analoški je nastavak *-om* u CFat potvrđen i u I jd. pridjeva ženskoga roda: *velikom bolizanu* (CFat 9v) ~ *teš'koû bolezniû* (ČŽg 34r).

²⁴ Mogući je primjer veće starine ČŽg kod *n*-osnova muškoga roda oblik L jd. *plamene* (ČŽg 36r), potvrđen na mjestu na kojem CFat ima oblik *plameni* (CFat 11r) prema *i*-osnovama ili prema *jo*-osnovama. Kod oblika *plamene* iz ČŽg ne može se, međutim, isključiti mogućnost da u pitanju nije izvorni nastavak *n*-promjene *-e*, nego ekavski odraz u nastavku *-ê* preuzetu iz glavne promjene.

²⁵ U obama je pak tekstovima u V jd. te imenice potvrđen oblik prema *u*-osnova: *sinu* (CFat 10v, ČŽg 36r).

s obrnutim stanjem nema: *naše* (CFat 9r) ~ *našee* (CŽg 33v); *tvoe* (CFat 10v) ~ *tvoee* (CŽg 35v).

U prezentskim oblicima ima primjera u kojima na odgovarajućim mjestima CFat ima arhaičniji oblik nego CŽg (*imat* CFat 9r ~ *ima* CŽg 35r; *imaši* CFat 10r ~ *imaš'* CŽg 35r; *ležiši* CFat 11r ~ *ležiš'* CŽg 37r; *pristupaû* CFat 11r ~ *prestupaû* CŽg 36v), no ukupno ipak prevladavaju primjeri u kojima je stanje obrnuto: *odluči* (CFat 9r) ~ *udalit* (CŽg 33v); *išče* (CFat 9r) ~ *ičet'* (CŽg 33v); *učine* (CFat 11r) ~ *stvoretb* (CŽg 36r-v); *esu* (CFat 11r) ~ *sutb* (CŽg 36v); *govorim* (CFat 11r) ~ *govoru* (CŽg 37r); *ležiš* (CFat 11v) ~ *ležiši* (CŽg 37r); *prokunu* (CFat 12v) ~ *proklnutb* (CŽg 39r); *umrem* (CFat 13r) ~ *umru* (CŽg 39v). Kod glagolskih oblika vrijedi izdvojiti i primjer u kojem CFat na mjestu na kojem je u CŽg upotrijebljen oblik futura I. tvoren s pomoću glagola *včeti* ima inovativniji oblik tvoren s pomoću svršenoga prezenta glagola *biti*: *budu živiti* (CFat 10r) ~ *žiti vačnut'* (CŽg 35r).²⁶

I na morfosintaktičkoj se razini pronalaze razlike koje svjedoče o boljem čuvanju starine u tekstu u CŽg. Težnja k adverbijalizaciji aktivnoga participa prezenta i prvoga aktivnoga participa preterita u neliturgijskim je zbornicima općenito snažno izražena (Sudec 2008: 517) te je, jasno, vidljiva i u tekstovima apokrifa o životu Adama i Eve u CFat i CŽg. Pojedine razlike koje su u dvama tekstovima potvrđene na paralelnim mjestima ipak pokazuju da se starije stanje bolje čuva u CŽg nego u CFat. Tako se u nekoliko primjera u kojima je aktivni particip prezenta u funkciji situacijskoga determinatora objekta on u CŽg ostvaruje u akuzativu, dok u CFat nije sklonjen, tj. pojavljuje se u nominativnom obliku: *vidih g(ospodi)na b(og)a sideći* (CFat 10v) ~ *videh' g(ospo)d(i)na sedeća* (CŽg 35v); *kada uzri euga plačući se adama* (CFat 12r) ~ *i kada videv ga euga plačuća se* (CŽg 37v); *naide û plačući va velici bolizni* (CFat 9v)²⁷. Težnja k adverbijalizaciji uočava se i u apsolutnim konstrukcijama. To je vidljivo u sljedećem primjeru iz CFat, u kojem oblik prvoga aktivnoga participa preterita nije u dativu nego u nominativu: *i šadši vama vazmite toga malahno da me pomažete* (CFat 12r) (lat. *et dabit vobis ex ipso modicum, ut me unguatis ex eo*). Zanimljivo je da je u tom primjeru participska konstrukcija (makar ponešto erodirana) upotrijebljena na mjestu na kojem je u latinskome predlošku finitna rečenica, koju na odgovarajućem

²⁶ Treba ipak naglasiti da je tvorba futura I. s pomoću svršenoga prezenta glagola *biti* i infinitiva potvrđena i u CŽg: *b(u)du plakati* (CŽg 37r).

²⁷ U odgovarajućem primjeru CŽg (kao ni latinski predložak) nema participski oblik: *naide û va velice ridaniû* (CŽg 34r) (lat. *invenit eam in luctu magno*).

mjestu ima i CŽg: *i dast̃ vama mal(a)hno togo oleē i pomažete me nim'* (CŽg 38r). S druge strane, zabilježen je primjer u kojem se u CFat na mjestu na kojem je u latinskome predlošku ablativ apsolutni (s dvama participskim oblicima u koordinaciji) – koji se u hrvatskome crkvenoslavenskome inače većinom prevodi apsolutnim konstrukcijama s dativom ili instrumentalom (Mihaljević 2020: 212) – nalaze nominativni (adverbijalizirani) participski oblici bez zamjenice. Na odgovarajućem mjestu CŽg ima konstrukciju dativa apsolutnoga s tim da drugi participski konjunkt, za razliku od zamjenice i prvoga participa, nije u dativu nego u nominativu: *i moleći se mnogo dni i proseći g(ospodi)na b(og)a i tu anjel gospodan ēvi se nima* (CFat 12r) ~ *i molećim' se nim' prēd' raem' mnogie časi i prosēči g(ospo)dina b(og)a i se an'j(e)lb g(ospo)d(i)n' ēvi se nim'* (CŽg 38r) (lat. *Orantibus autem eis horas multas et deprecantibus ecce angelus Michael apparens eis dixit.*). Izdvajamo i jedan primjer u kojem CFat na mjestu na kojem se u CŽg, kao i u latinskome predlošku, nalazi atributno upotrijebljeni particip ima odnosnu rečenicu: *vidi sit ruku g(ospod)nu prostrtu ka držaše adama* (CFat 13r) ~ *i tudie sit' uzre ruku g(ospo)dnu pr(o)strtu držeću adama* (CŽg 40r) (lat. *Tunc vidit Seth manum domini extensam tenentem Adam*). Odstupanje od stanja u latinskome predlošku u CFat zabilježeno je i u primjeru u kojem je latinski particip prezenta kojim je izražena radnja koja se dogodila netom prije druge radnje (izražene glavnom rečenicom) (Mihaljević 2020: 174) preveden zavisnom vremenskom rečenicom. U CŽg latinski je particip prezenta preveden prvim aktivnim participom preterita: *kada ovo vidih smučen bih* (CFat 10v) ~ *i ovo videvši az̃ smučen' bēh'* (CŽg 35v). Među morfosintaktičkim razlikama vrijedi istaknuti i to da je u tekstu iz CŽg zabilježen crkvenoslavenski recipročni anaforički izraz *drug druga* na mjestu na kojem se u CFat nalazi njegov hrvatski ekvivalent *jedan drugoga* (koji gotovo nikada ne dolazi u liturgijskim kodeksima): *kada bista razlučena* edan o drugoga (CFat 10r) ~ *i kada besta razlučena drug' od druga* (CŽg 35r).

Očekivano, razlike su potvrđene i na leksičkome planu, pri čemu opet veću starinu pokazuje tekst iz CŽg: *ča* (CFat 9r, 13r) ~ *čto* (CŽg 33v, 40r); *to* (CFat 9r, 9v) ~ *sie* (CŽg 33v, 34r); *ovoga* (CFat 9v) ~ *sego* (CŽg 34r); *ja* (CFat 9r, 11v) ~ *az'* (CŽg 33v, 37r); *sada* (CFat 9v) ~ *nine* (CŽg 34r); *sina* (CFat 9v) ~ *otročē* (CŽg 34r); *kada* (CFat 9v, 10v) ~ *egda* (CŽg 34r, 36r); *ditiča* (CFat 10r) ~ *otročiča* (CŽg 34v); *šćap* (CFat 10v) ~ *žāžalb* (CŽg 36r); *ciča* (CFat 13r) ~ *skozi* (CŽg 40r).

Premda je, kako je razvidno, tekst iz CŽg jezično arhaičniji, arhaičnih crta ima i u tekstu iz CFat. Na nekoliko je pojedinačnih razlika među dvama

tekstovima u kojima starije obilježje ima tekst iz CFat već upozoreno. Ovdje još ističemo dvije pojave toga tipa kod kojih razlike nisu partikularne prirode, nego su ovjerene na nešto većem uzorku primjera (premda, jasno, nisu sustavne). Prva se tiče izražavanja posvojnosti s pomoću zamjenica trećega lica. U tekstu je iz CŽg, naime, pod utjecajem stanja u (čakavskim) organskim idiomima zabilježeno desetak primjera upotrebe posvojne zamjenice za 3. lice jednine muškoga roda.²⁸ U tekstu iz mlađega CFat pak niti jednom nije zabilježena posvojna zamjenica za 3. lice, nego se na mjestima na kojima tu zamjenicu ima CŽg u posvojnoj funkciji redovito nalaze genitivni oblici zamjenice *i*: *molitve nega* (CFat 9v) ~ *molit(a)vb negov(i)h'* (CŽg 34v); *sinovi nega* (CFat 11r) ~ *sinove negovi* (CŽg 37r); *v bolizneh ego* (CFat 12r) ~ *v boleznêh' negovih'* (CŽg 38r); *groba nega* (CFat 13r) ~ *groba negova* (CŽg 39v); *videnie ego* (CFat 10v) ~ *videnie negovo* (CŽg 35v). Druga se pojava tiče dvojninskih oblika. Premda u očiglednom povlačenju (o čemu u obama tekstovima svjedoče nerijetki primjeri upotrebe množinskih oblika na mjestima na kojima narav teksta nalaže upotrebu dvojine), oni su solidnim brojem potvrda zastupljeni i u jednom i u drugom tekstu. Izdvajamo ipak nekoliko primjera u kojima CFat ima (očekivani) dvojninski oblik na mjestu na kojem je u CŽg potvrđena množina: *dasta* (CFat 10r) ~ *imehu dati* (CŽg 35r); *prostrita* (CFat 12r) ~ *prostrête* (CŽg 38r); *poidosta* (CFat 12r) ~ *idoše* (CŽg 38r); *vzesta* (CFat 12r) ~ *vzeše* (CŽg 38r); *nima* (CFat 12r) ~ *nim'* (CŽg 38r); *vama* (CFat 12r) ~ *vam'* (CŽg 38r). Rjeđe su zabilježeni obrnuti slučajevi: *posiplite* (CFat 12r) ~ *posiplita* (CŽg 38r), *moleći* (CFat 12r) ~ *m(o)l(e)ča* (CŽg 38r).²⁹

Manje jezične starine u odnosu na apokrif o životu Adama i Eve i u CFat i u drugim (starijim) zbornicima u kojima su zapisani pokazuju apokrifni tekst o Arsenijinu rupcu i smrti Isusovih sudaca te tekst s pitanjima i odgovorima – poznat u hrvatskoglagoljskoj književnosti i pod nazivom *Besjede triju svetitelja* (Hercigonja 1975: 416) – u koji je interpolirana apokrifna priča o Noi. Samim je time i razlikā između teksta u CFat i tekstova u

²⁸ Otpriblike je jednak broj primjera u kojima je posvojnost za 3. lice izražena s pomoću G jd. zamjenice *i*: *prošne nega* (CFat 9v) ~ *prošen'ê ego* (CŽg 34v); *zapovid nega* (CFat 11r) ~ *zapovedi nego* (CŽg 36r); *mati ego* (CFat 12r) ~ *mati nego* (CŽg 38r); *tila nega* (CFat 12r) ~ *telese ego* (CŽg 38v).

²⁹ U obzir nisu uzete razlike koje proizlaze iz sadržajnih nepodudaranja u dvama tekstovima, npr. *i pogreboše adama arhanjel mihovil i vsi anjeli boži i rekoše k narodu adamlu* (CFat 13v) ~ *i pogreboše adama i abela mihailb i urilb anj(e)li b(o)ži* · i rekosta *k situ* (CŽg 40r).

drugim zbornicima u pogledu opreke *crkvenoslavensko ~ hrvatsko (čakavsko)* manje. Važno je, međutim, naglasiti da u obama tekstovima u CFat ima crkvenoslavenskih elemenata. Spektar je tih elemenata vrlo sužen, no sama njihova prisutnost ipak govori o tome da se u tim tekstovima (makar u vrlo širokom smislu) još uvijek može govoriti o supostojanju hrvatskih (čakavskih) i crkvenoslavenskih crta. U obama su tekstovima, premda znatno rjeđe od oblika s hrvatskim (čakavskim) nastavcima, potvrđeni prezentski oblici s crkvenoslavenskim ličnim nastavcima (*hočeši* CFat 23v, *budeši* CFat 23v, *imat* CFat 25v, *veliši* CFat 25v, *ispadet* CFat 26v); u obama se nalaze (malobrojni, doduše) imenički oblici sporednih sklonidbenih tipova (*ime-nem* CFat 22v, *pogane* CFat 23r, *sinove* CFat 25r, *vrimene* CFat 25r); u obama su tekstovima (uz prevladavajuće hrvatske) potvrđeni crkvenoslavenski enklitički oblici zamjenice *i* (*i snamše telo pilatovo tere e v propast vrgošē* CFat 24v; *uzriše i pastiri* CFat 25v); u obama se tekstovima u G jd. (meke inačice) neličnih zamjenica za ženski rod ostvaruje nesažeti nastavak *-eje* (*nee* CFat 22v, 26v; *svoee* CFat 26r; *moeē* CFat 26r); u obama su tekstovima potvrđeni dvojniski zamjenički oblici (*niû* CFat 24r, 25r; *vaû* CFat 24r). U apokrifu o Arsenijinu rupcu zabilježen je usto i jedan supinski oblik (*poide spat* CFat 24v), koji bi, doduše, mogao biti i trag kajkavskih elemenata u predlošku. U tekstu s pitanjima i odgovorima pak nekoliko je puta potvrđena čestica *že* (CFat 25v, 26v – 3 puta), nedvojbeno crkvenoslavenska jezična jedinica u hrvatskoglagoljskim tekstovima (Vela 2016: 7–8), zabilježen je oblik I jd. zamjenice *sebe* s crkvenoslavenskim nastavkom *-oju* (*soboû* CFat 25r), a posvjedočena je i konstrukcija dativa apsolutnoga, u kojoj, doduše, participijska sastavnica nije u dativu, nego u nominativu (*i tako nemu speči g(ospodi)nb b(og)b vze mu ednu kost* CFat 26r).

Premda, dakle, arhaičnih jezičnih crta u CFat ima i u apokrifu o Arsenijinu rupcu i u tekstu s pitanjima i odgovorima, usporedba sa stanjem u starijim zbornicima ipak sugerira da je u CFat takvih elemenata nešto manje. Na fonološkoj razini, kao i u drugim analiziranim tekstovima, isključivih crkvenoslavenskih crta gotovo da i nema ni u CFat ni u tekstovima iz starijih zbornika. Zabilježene razlike većinom samo svjedoče o stupnju starosti čakavske osnovice koju posjeduju. Riječ je o već spominjanim razlikama koje se tiču čuvanja slogotvornoga sonanta *l* (*suz* CFat 26r ~ *slzē* ČŽg 53r; *puh* CFat 26v ~ *plh'* ČŽg 54r), (ne)provođenja nove jotacije (*slisče* CFat 25v ~ *listie* ČŽg 52r), (ne)premetanja skupine **wš-* (*svaki* CFat 26v ~ *vsaki* ČŽg 53v). Apsolutnih razlika u pogledu odnosa između crkvenoslavenskih i čakavskih elemenata gotovo da nema ni na drugim jezičnim

razinama. Znakovita je, međutim, činjenica, da kod potvrđenih partikularnih razlika CFat u pravilu ima inovativnije obilježje od onoga koje se na odgovarajućem mjestu nalazi u starijim zbornicima. Gotovo je uvijek to slučaj u tekstu s pitanjima i odgovorima. Uz prezentske je oblike s hrvatskim (čakavskim) ličnim nastavcima, i u tekstu iz CFat i u tekstu iz CŽg potvrđeno i nešto oblika s crkvenoslavenskim nastavcima. Nepodudaranje je u ličnim nastavcima zabilježeno u svega dvama primjerima, s tim da oba puta mlađi (hrvatski/čakavski) oblik ima tekst iz CFat: *obikue* (CFat 25v) ~ *obikuet'* (CŽg 52v); *spavaû* (CFat 25v) ~ *spavaût'* (CŽg 53v). Slično je s genitivnim oblicima zamjenica i dugih oblika pridjeva muškoga roda. U tekstu iz CFat isključivo su potvrđeni oblici s hrvatskim (čakavskim) dočecima. Oni izrazito prevladavaju i u tekstu iz CŽg, no u dvama su primjerima zabilježeni i oblici s crkvenoslavenskim dočecima *-ego*, odnosno *-ago*: *nega* (CFat 26r) ~ *nego* (CŽg 53r); *človičaskoga* (CFat 26v) ~ *č(lovêča)skago* (CŽg 53v). Istaknuto je da je u tekstu s pitanjima i odgovorima u CFat zabilježena konstrukcija dativa apsolutnoga, s tim da particip u njoj nije u dativu, nego u nominativu (iz čega se, kako smo ranije istaknuli, iščitava tendencija k adverbijalizaciji). Na odgovarajućem mjestu dativ apsolutni ima i tekst iz CŽg, no u njemu je, za razliku od stanja u CFat, i participska sastavnica u dativu: *i tako* nemu speči *g(ospodi)nъ b(og)b vze mu ednu kost* (CFat 26r) ~ *i tako* nemu speču *g(ospo)din' b(og)b vze mu ednu kostъ* (CŽg 53r-v). U nominativnome se obliku particip u tekstu iz CFat jednom pojavljuje i u ulozi situacijskoga determinatora objekta. Na odgovarajućem pak mjestu u CŽg particip ima (očekivani) akuzativni oblik: *i naide hama pri ženi ležeči* (CFat 26v) ~ *i naide hama pri žene ležeča* (CŽg 53v). I na leksičkoj razini ima razlika među dvama tekstovima koje svjedoče o većoj pomlađenosti teksta iz CFat. Upitna zamjenica u značenju 'što' u tekstu iz CFat potvrđena je šest puta, i to uvijek u čakavskome obliku *ča*. S druge strane, u tekstu iz CŽg tri je puta zabilježeno *ča*, a tri puta crkvenoslavensko *čto*. Tipična opreka između crkvenoslavenske i hrvatske jezične jedinice na paralelnim je mjestima zabilježena u primjeru *ciča* (CFat 26r) ~ *skozi* (CŽg 53r).

Manje jezičnih razlika u odnosu na stanje u starijim zbornicima CFat pokazuje u apokrifu o Arsenijinu rupcu i smrti Isusovih sudaca. Praktički su sve razlike relevantne za položaj crkvenoslavenskih elemenata potvrđene na morfološkoj razini. Zanimljivo je da na pojedinim mjestima tekst iz CFat ima arhaičnije obilježje nego tekstovi (ili barem neki od tekstova) iz starijih zbornika. Riječ je, međutim, o izoliranim/nesustavnim pojavama (ograničenim na tek jednu ili dvije potvrde) pa se ne može reći da se i u jed-

noj kategoriji tekst iz CFat arhaičnošću izdvaja od tekstova zapisanih u starijim zbornicima. Primjerice, u jedinom primjeru G jd. anaforičke zamjenice *ja* u tekstu iz CFat potvrđen je oblik *nee* (CFat 22v), koji na istome mjestu ima i CŽg (75v), dok se u CPet i u CAc IV a 92 nalazi oblik sa stegnutim nastavkom *-e* (*ne* CPet 60r, CAc IV a 92 148v). Slično tomu, na mjestu dvaput potvrđenih oblika 2. lica jednine prezenta s nastavkom *-ši* u CAc IV a 92 oba se puta pojavljuju oblici s hrvatskim (čakavskim) nastavkom *-š*, a na jednom od tih dvaju mjesta nastavak *-š* ima i tekst iz CŽg³⁰: *hočeši* (CFat 23v) ~ *hočeš'* (CŽg 77r, CAc IV a 92 150r); *budeši* (CFat 23v) ~ *b(u)deši* (CŽg 77r), *budeš'* (CAc IV a 92 150r). Zabilježeno je, međutim, i nekoliko primjera u kojima CFat ima prezentski oblik s mlađim nastavkom na mjestu na kojem se barem u jednom od tekstova iz starijih zbornika nalazi oblik sa starijim/crkvenoslavenskim nastavkom: *utare*m (CFat 22v) ~ *utaru* (CPet 60r; CAc IV a 92 148v), *otaru* (CŽg 75v); *imaš* (CFat 22v) ~ *imaši* (CPet 60r); *ishodi* (CFat 24v) ~ *ishoditb* (CŽg 79r). Slično tomu, na mjestu pojedinih (ranije navedenih) dvojinjskih zamjeničkih oblika iz CFat u CAc IV a 92 potvrđeni su množinski oblici: *niû* (CFat 24r) ~ *ih'* (CAc IV a 92 150v), *nima* (CFat 24r) ~ *im'* (CAc IV a 92 150v). S druge, međutim, strane na nekoliko mjesta u CFat nalazimo množinu ondje gdje u tekstu iz CAc IV a 92 (i CŽg) dolaze (očekivani) dvojinjski glagolski oblici³¹: *učinite* (CFat 24r) ~ *učinita* (CAc IV a 92 150v), *učinista* (CŽg 78r); *êmete* (CFat 24r) ~ *latita* (CAc IV a 92 150v), *êmeta* (CŽg 78r).

Češći su ipak primjeri koji nesporno svjedoče o većoj pomlađenosti jezika teksta iz CFat, tj. primjeri u kojima CFat ima inovativnije obilježje od onoga koje se na odgovarajućem mjestu nalazi u tekstovima iz starijih zbornika (ili barem u nekom od njih). U L jd. *o*-osnove muškoga roda u tekstu iz CFat redovito imaju nastavak *-u* (prema *u*-osnovama), dok u tekstovima iz starijih zbornika, uz rijetke iznimke (s nastavkom *-u*), imaju nastavak glavne promjene, bilo meke, bilo tvrde inačice (s eventualnim odrazom *jata* u *e*): *s(vê)tu* (CFat 22v) ~ *svêtê* (CPet 60r), *s'viti* (CAc IV a 92 148v), *svete* (CŽg 75v); *obrazu* (CFat 23r) ~ *obrazê* (CPet 60v), *obrazi* (CAc IV a 92 149r), *obrazze* (CŽg 76r). U G jd. imenice *domb* potvrđen je u CFat (kao i u CŽg /77r/) oblik *doma* prema *o*-osnovama na mjestu na kojem u CPet i CAc IV a 92 dolazi oblik *domu* s izvornim nastavkom *u*-osnova: *doma* (CFat 23v) ~ *domu*

³⁰ U CPet nedostaje rečenica u kojoj se navedeni oblici nalaze.

³¹ Množinski oblici na paralelnim mjestima dolaze i u tekstu iz CPet.

(CPet 60v, CAc IV a 92 150r). U I jd. imenica *a*-osnova te kod zamjenice *sebe* potvrđeni su u tekstu iz CFat samo oblici s analoškim nastavkom *-om*. Na odgovarajućim mjestima (ako su zabilježena) tekstovi iz starijih zbornika redovito imaju sažeti nastavak *-u* (< *-oju*), koji, kako je već isticano, također nije (kanonski) crkvenoslavenski, ali je u hrvatskoglagoljskim tekstovima ispisanim hrvatskim crkvenoslavenskim ipak osjetno češći od nastavka *-om* (HCJ 2014: 104): *ženom* (CFat 23v) ~ *ženu* (CAc IV a 92 149v, CŽg 76v); *voiskom* (CFat 24r) ~ *voisku* (CŽg 77v, CPet 241v); *sobom* (CFat 24v) ~ *sobu* (CPet 242r, CAc IV a 92 151r, CŽg 78r). Niti jednom u tekstu iz CFat kod dugih oblika pridjeva muškoga ili srednjega roda te kod neličnih zamjenica za muški ili srednji rod u G jd. nije zabilježen dočetak *-ago/-ego*, dok se u tekstovima iz CŽg i CPet i CAc IV a 92 oblici s tim dočekom sporadično pojavljuju: *našega* (CFat 22v) ~ *n(a)š(e)go* (CPet 60r), *moga* (CFat 22v) ~ *moego* (CPet 60v), *velikoga* (CFat 23r) ~ *velikago* (CŽg 76r), *zaloga* (CFat 23r) ~ *zalago* (CŽg 76v).³²

5. Zrcalo duhovno

Tekst *Zrcala duhovnoga*, kako je rečeno, prijepis je prijevoda (nastala iz pera Ivana Žorulića Pažanina) talijanskoga djela *Specchio spirituale* milanskoga franjevca Angela Ellija. Za našu je analizu jezična slika toga teksta važna zbog činjenice da je riječ o prijepisu vrlo mladoga prijevoda. Kako je ranije istaknuto, prva su izdanja Ellijeva djela u Italiji otisnuta u posljednjem desetljeću 16. stoljeća. Odatle je jasno da na eventualnu zastupljenost arhaičnih (crkvenoslavenskih) jezičnih elemenata u tekstu iz CFat nije mogla utjecati starost predloška, odnosno da se na temelju jezične slike toga teksta s priličnom sigurnošću može zaključivati o vitalnosti književnojezične koncepcije koja podrazumijeva miješanje crkvenoslavenskih i hrvatskih (pretežno čakavskih) elemenata na početku 17. stoljeća.

Tekst je *Zrcala duhovnoga* u CFat ispisan praktički čistom čakavštinom. Tragovi se crkvenoslavenskih elemenata pritom čak i u umetnutim biblijskim citatima/parafrazama u tome tekstu pojavljuju samo iznimno (npr.

³² U CAc IV a 92 zabilježena su dva zamjenička oblika s crkvenoslavenskim dočekom *-ego*. U oprimgerenjima se ne navode jer na obama mjestima zamjenički oblik izostaje u CFat: *presveto lice božie* (CFat 23v) ~ *presv(ê)tlo lice g(ospodi)na n(a)šego is(u)h(rbst)a* (CAc IV a 92 150r); *bihu g(ospodi)na b(og)a kupili* (CFat 24v) ~ *bihu kupili g(ospodi)na n(a)šego is(u)h(rbst)a* (CAc IV a 92 151v).

A 9,4: *savle savla (!) zač me progoniši* 70v). S obzirom na to da je primarni cilj ovoga rada utvrditi položaj i genezu crkvenoslavenskih elemenata u tekstovima u CFat, na ovome se mjestu nećemo upuštati u opis čakavštine *Zrcala duhovnoga*, nego ćemo odabrane jezične pojave iz toga teksta pokušati postaviti u kontekst opće jezične slike čitavoga kodeksa fokusirajući se pritom osobito na one kategorije u kojima su u ostalim zborničkim tekstovima zabilježene crkvenoslavenske crte.³³

U G jd. zamjenica i dugih oblika pridjeva muškoga i srednjega roda u CFat, kao i u drugim hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima (Damjanović 2008: 94), prevladavaju oblici s hrvatskim nastavcima *-oga, -ega*. Znakovita je, međutim, činjenica da u tekstu *Zrcala duhovnoga* nije potvrđen niti jedan oblik s crkvenoslavenskim nastavcima *-ago* ili *-ego*, dok je u ostatku kodeksa zabilježeno tridesetak takvih oblika. U I jd. imenica *a*-osnova ženskoga roda te u I zamjenice *sebe* potvrđeni su u *Zrcalu duhovnome* redovito oblici s analoškim nastavkom *-om* (*rukom* 46v, *maikom* 47v, *verom* 53r, *volom* 58v, *sobom* 59v i dr.), dok su u ostatku kodeksa, uz često potvrđene oblike s tim nastavkom, (sporadično) posvjedočeni i oblici s crkvenoslavenskim nastavkom *-uju* te oblici sa stegnutim nastavkom *-u*. Svršeni prezentski oblici s futurskom službom u CFat, kao i općenito u neliturgijskim zbornicima (Damjanović 2008: 126–127), nisu pretjerano česti. U *Zrcalu* je *duhovnome*, međutim, prevlast perifrastičnih futurskih oblika osobito izražena³⁴, tim više što se pomoćni glagol *hotěti* u njima (i u afirmativnim kontekstima) pretežno pojavljuje u nenaglašenom obliku: *biti će krsćanin od jimeni i od kolena adanova (!)* (44v); *Doiti te niki sinali* (45v); *u treći dan izaiti te zviru morske zvrhu mora* (46v); *pokupiti ću svi ljudi u valu ezofata* (49v – J1 4,2), *duša ka sagriši ona ista će umriti* (60r – Ez 18,4). O pomlađenosti jezika *Zrcala duhovnoga* svjedoči i izostanak nekih jezičnih obilježja koja nisu samo crkvenoslavenska, nego i arhaična čakavska. Takav je, primjerice, slučaj s pokaznom zamjenicom *sa*. U tekstu *Zrcala duhovnoga* ona nije potvrđena niti jednom (u kontekstima u kojima bi se mogla očeki-

³³ Vidjeli smo da i u drugim tekstovima u CFat crkvenoslavenski primjeri mogu izostatiti u nekim kategorijama o kojima se u nastavku govori. Teško je, međutim, pronaći tekst u kojem primjeri crkvenoslavenske boje istovremeno izostaju u svim ili gotovo svim relevantnim kategorijama.

³⁴ Izdvajamo primjer futurski upotrijebljena svršenoga prezenta u 1. l. jd. (potvrđena u biblijskome kontekstu), doduše s vernakularnim ličnim nastavkom: *uzaidem svrhu višine nebeske* (71r – Is 14,14)

vati redovito se pojavljuju oblici zamjenica *ov* i *ta*), dok su u ostatku zbornika njezini oblici solidno zastupljeni. Razlike između *Zrcala duhovnoga* i ostalih zborničkih tekstova očituju se i u (ne)ovjerenosti ostataka sporednih sklonidbenih tipova u pojedinim padežnim oblicima. Primjerice, kod starih *n*-osnova srednjega roda u G jd. u *Zrcalu duhovnome* potvrđeni su isključivo oblici s nastavkom *-a* prema *o*-osnovama (*ĵimena* 44v; *kolena* 44v³⁵; *vrimena* 46r – 2 puta, 50r, 52v, 54r), dok je u ostatku zbornika potvrđen samo jedan oblik s tim nastavkom te više oblika s izvornim nastavkom *n*-osnova *-e* (*vrimene* 2r, 6r, 25r, 28v; *simene* 10v; *kolene* 3r, 5v || *vrimena* 5v).³⁶ Od ostalih se zborničkih tekstova jezik *Zrcala duhovnoga* izdvaja i po načinu izricanja posvojnosti za 3. lice. Pripadanje čega pojmu muškoga roda ili skupini u *Zrcalu duhovnome* redovito se izražava s pomoću posvojnih zamjenica *ńegov*, odnosno *ńihov* (*negove druge pištule* 44r; *š negovimi anđeli* 45r; *nihovo marmorane* 46v; *dili nihovi* 66r), dok se u ostatku kodeksa, osim tim posvojnim zamjenicama, posvojnost za 3. lice vrlo često izriče i s pomoću oblika G jednine, odnosno množine zamjenice *i* – *jego/ńega* i *ńih* (*s anđeli ego* 76r; *żena nega* 8v; *dan roistva nih* 4v; *bezakoniĕ nih* 11r; *nih stan* 24r), što je stariji način izricanja posvojnosti, uvriježen u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku, ali i u vrlo starim čakavskim tekstovima (Hudeček 1991: 34–37). Primjeri su izricanja pripadnosti čega pojmu ženskoga roda u *Zrcalu duhovnome* vrlo rijetki. U dvama zabilježenim primjerima posvojnost je izražena oblikom G jd. anaforičke zamjenice *ja*: *u nee smarti* (64v), *od nee svetih anđelov* (64v). Izostanak primjera sa specijaliziranom posvojnomo zamjenicom za 3. lice ženskoga roda pritom nije znak osobite starine s obzirom na to da se posvojne zamjenice za 3. lice ženskoga roda u tekstovima pojavljuju tek od polovice 18. stoljeća (Hudeček 1991: 28).

Navedeni zamjenički oblici s nestegnutim dočetakom *-eje* s pomoću kojih je u *Zrcalu duhovnome* izražena pripadnost pojmu ženskoga roda zanimljivi su i zbog toga što se u tekstu s početka 17. stoljeća zasigurno mogu smatrati crkvenoslavenskima (knjiškima). Osim njih, neprijepornu

³⁵ Oblik imenice *kolĕno* ovdje navodimo zato što je u G jd. u hrvatskome crkvenoslavenskome ona često potvrđena s nastavkom *n*-osnova (HCJ 2014: 122). V. ispod primjere iz drugih tekstova u CFat.

³⁶ U *Zrcalu duhovnome* potvrđen je oblik *dne* (53r, 55r) u G jd. imenice *dan*, koja je izvorno pripadala *n*-osnovama (muškoga roda). Za razliku od oblika G jd. starih *n*-osnova s nastavkom *-e*, oblik *dne* u nekim se ustaljenim svezama još uvijek može čuti u pojedinim čakavskim govorima (v. izraz *dĕ dne* ‘prije svitanja’ u govoru Orbanića; Kalsbeek 1998: 321), pa je izvjesno da je bio uobičajen na početku 17. st.

crkvenoslavensku boju u tom tekstu imaju još samo tri prezentska oblika s crkvenoslavenskim ličnim nastavcima – dva oblika 2. lica jednine s nastavkom *-ši* (*imaši* 52r, *progoniši* 70v) te oblik 3. lica množine *pustet* (57v) s nastavkom *-t*. Pritom treba naglasiti da je u tekstu zabilježeno još 15-ak potvrda 2. lica jednine prezenta s hrvatskim (čakavskim) nastavkom *-š* te mnogo veći broj prezentskih oblika 3. lica (jednine i množine) bez crkvenoslavenskoga dočetka *-t*, pa se dva navedena crkvenoslavenska oblika u punome smislu te riječi mogu smatrati iznimkama u tekstu *Zrcala duhovnoga*.

6. Zaključak

Analiza tekstova sačuvanih u *Fatevićevu zborniku* te njihova usporedba s odgovarajućim tekstovima zapisanim u starijim neliturgijskim kodeksima pokazuje da se o miješanju, odnosno supostojanju čakavskih i crkvenoslavenskih jezičnih elemenata u CFat može govoriti samo u tekstovima koji su prepisani sa starijih predložaka, tj. u tekstovima čije su inačice poznate iz starijih neliturgijskih zbornika, s tim da je i u njima vidljivo povlačenje crkvenoslavenskih crta pred čakavskima. S druge strane, u novovjekovnome prijevodu teksta *Zrcala duhovnoga* crkvenoslavenska je sastavnica praktički sasvim odsutna ili svedena tek na puku simboliku čak i u citatima i parafrazama biblijskih tekstova.

Spektar je crkvenoslavenskih elemenata u tekstovima u CFat ograničen. U svim su obrađenim tekstovima, pa čak i u novoprevedenom *Zrcalu duhovnom*, potvrđeni prezentski oblici s crkvenoslavenskim ličnim nastavcima (osobito s nastavkom *-t* u 3. licu), s tim da je njihov broj u nekim tekstovima minimalan te da su ukupno oblici s hrvatskim (čakavskim) nastavcima osjetno brojniji. Ostali se elementi crkvenoslavenske boje pojavljuju rjeđe, primjerice ostaci sporednih sklonidbenih tipova kod imenica, zamjениčki i pridjevski oblici s crkvenoslavenskim nastavcima, među kojima i oblici G jd. muškoga i srednjega roda s dočecima *-ago*, *-ego*, *-ogo*. Još su rjeđe potvrđene apsolutne konstrukcije (u pravilu s vidljivom tendencijom k adverbijalizaciji participa), svršeni prezentski oblici s futurskom službom, elementi izrazite crkvenoslavenske boje kao što su čestice *že* i *koliždo* ili odnosna zamjenica *iže* i dr. Navedeni se spektar crkvenoslavenskih elemenata ne razlikuje znatnije od onoga u tekstovima iz starijih zbornika. Razlike se više tiču čestotnosti pojavljivanja crkvenoslavenskih elemenata u okvirima toga spektra, koja je u pravilu veća u starijim neliturgijskim kodeksima.

Razlike u zastupljenosti crkvenoslavenizama potvrđene su, očekivano, i u okvirima samoga CFat, i to ne samo između tekstova sa starijim predloškom (tj. tekstova čije su inačice poznate iz starijih hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika) i *Zrcala duhovnoga*, nego i među samim tekstovima koji su prepisani sa starijih predložaka. Premda uzorak nije velik, čini se da zastupljenost crkvenoslavenskih elemenata ovisi u načelu o istim čimbenicima kao i u starijim neliturgijskim kodeksima (ili to barem vrijedi za one čimbenike čija se relevantnost, s obzirom na metodološke postavke ovoga rada, mogla provjeriti), s tim da je, naravno, udio tih elemenata u tekstovima i apsolutno i relativno (u odnosu na čakavske elemente) manji. S obzirom na prirodu i namjenu teksta, vidljivo je da je udio crkvenoslavenskih elemenata manji u propovijedima nego u apokrifima. Ovisnost pak o stanju/jeziku predloška jasno je očitovana u činjenici da je u CFat crkvenoslavenskih elemenata više u tekstovima koji i u starijim zbornicima pokazuju veću jezičnu arhaičnost, a manje u tekstovima koji i u starijim kodeksima pokazuju manje jezične starine.

Utvrđeni položaj i podrijetlo crkvenoslavenskih elemenata u CFat sugeriraju da je književnojezična koncepcija koja je od kraja 14. stoljeća podrazumijevala miješanje (u različitim omjerima) čakavskih i crkvenoslavenskih elemenata u neliturgijskim zbornicima na početku 17. stoljeća pred zamiranjem. Odatle bi pogrešno bilo zaključivati da se crkvenoslavenski elementi u mlađim kodeksima više uopće neće pojavljivati. Važnije, međutim, od same prisutnosti crkvenoslavenskih jezičnih crta u novovjekovnim neliturgijskim kodeksima jest to da ona prestaje biti plod žive jezične koncepcije i postaje ovisna o stanju u predlošku s kojega se prepisuje.

Kratice izvora

CAc IV a 92 – *Akademijin zbornik IV a 92* (druga polovica 15. st.), Zagreb, HAZU, sign. IV a 92

CFat – *Fatevićev zbornik duhovnoga štiva* (1617.) Zagreb, HAZU, sign. IV a 124

CGrš – *Grškovićev zbornik* (16. st.), Zagreb, HAZU, sign. VII 32

CKol – *Kolunićev zbornik* (1486.), Zagreb, HAZU, sign. III a 51

CPet – *Petrisov zbornik* (1468.), Zagreb, NSK, sign. R 4001

CVinod – *Vinodolski zbornik* (početak 15. st.), Zagreb, HAZU, sign. III a 15

CŽg – *Žgombićev zbornik* (16. st.), Zagreb, HAZU, sign. VII 30

KGreb – *Greblov kvarezimal* (1498.), Zagreb, NSK, sign. R 4002

KPor – *Korizmenjak iz Porta* (kraj 15. st.), Porto (Portugal), Biblioteca Pública Municipal do Porto, sign. Ms. 639.

KAc – Akademijin korizmenjak (kraj 15./početak 16. st.), Zagreb, HAZU, sign. III a 19

Literatura

Damjanović, Stjepan (1984) *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

Damjanović, Stjepan (2008) *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb.

FZ 2016 = *Riznica glagoljaške kulture i hrvatske pismenosti otoka Rave 3: Fatevićev zbornik duhovnog štiva (1617.)* (2016) ur. Blaga Bunčuga, Josip Faričić i Pavao Kero, SICU – Sveučilište u Zadru, Zadar.

Galić, Josip (2018) „Fonološke osobitosti *Zbornika u Berčićevoj zbirci br. 5 i Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva*”, *Slovo*, 68, 99–169.

Galić, Josip (2019) *Sintaksa imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Grabar, Biserka (1970) „Apokrifi u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti”, *Croatica*, 1, 15–28.

H CJ 2014 = Gadžijeva, Sofija; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka; Vince, Jasna (2014) *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, prir. Milan Mihaljević, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb.

Hudeček, Lana (1991) „Posvojna funkcija genitiva ličnih zamjenica za 3. lice u hrvatskom književnom jeziku do kraja 18. stoljeća”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17, 27–46.

Hercigonja, Eduard (1975) *Srednjovjekovna književnost*, Liber – Mladost, Zagreb.

Hercigonja, Eduard (1983) *Nad iskonom hrvatske knjige*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Kalsbeek, Janneke (1998) *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta.

Mihaljević, Ana (2020) *Hrvatskoglagoljični tekstovi prevedeni s latinskoga*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb.

Mihaljević, Milan (2016) „Tragovi južnoga puta”, *Makedonski jazik*, 67, 61–77.

- Nazor, Anica (1963) „Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima (prilog diskusiji o problemima crkvenoslavenskog thesaurusa)”, *Slovo*, 13, 68–86.
- Radošević, Andrea (2012) Korizmene propovijedi u *Fatevićevu zborniku* – prilog rekonstrukciji glagoljskoga *Korizmenjaka*, *Slovo*, 62, 101–210.
- RCJHR 2000 = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. 1. svezak: a – vrêdb* (2000) Staroslavenski institut, Zagreb.
- Sudec, Sandra (2008) „Deklinacija aktivnoga participa presenta u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku”, *Slovo*, 56–57, 517–529.
- Štefanić, Vjekoslav (1960) *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU, Zagreb.
- Štefanić, Vjekoslav (1969) *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. I. dio*, JAZU, Zagreb.
- Štefanić, Vjekoslav (1970) *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. II. dio*, JAZU, Zagreb.
- Tadin, Marin (1965) „Un nouvel exeplaire du careme attribué a saint Bernardin de Sienne”, *Mandićev zbornik. U čast O. dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života. Radovi Hrvatskoga povijesnoga instituta u Rimu*, sv. I–II, ur. Ivan Vitezić, Bazilije Pandžić i Atanazije Matanić, Rim, str. 169–191.
- Turkalj, Lucija (2008) „Život Adama i Eve u Žgombićevu i Fatevićevu zborniku”, *Slovo*, 56–57, 579–593.
- Valjavec, Matija (1892) *Kolunićev zbornik. Hrvatski glagoljski rukopis od godine 1486*, JAZU, Zagreb.
- Vela, Jozo (2016) „O že kao pojačajnoj čestici u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku”, *Fluminensia*, 28, 1, 7–18.
- Zito, Paola (2009) „Uno specchio di lunga durata. L'operetta in volgare di Angelo Elli e i torchi tipografici di antico regime (1591–1777)”, *Esperienze letterarie*, 34, 3, 61–72.

SUMMARY

Josip Galić

ON THE LANGUAGE OF EARLY MODERN CROATIAN GLAGOLITIC NON-LITURGICAL MISCELLANIES ON THE EXAMPLE OF THE *FATEVIĆ MISCELLANY OF SPIRITUAL TEXTS*

It is well known that Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies written in the period between the last quarter of the 14th century and the beginning of the second half of the 16th century are characterized by a mixture of Čakavian and Church Slavonic elements. There is much less information about the language of Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies written after the middle of the 16th century, i.e., after 1561, which is traditionally considered as the symbolic end of the Church Slavonic period in Croatia. This paper tries to shed light on the language of this group of non-liturgical miscellanies by analysing the texts of the *Fatević Miscellany of Spiritual Texts* from 1617, which, given the genre diversity of the preserved texts and their diverse origins, is taken to be a good representative of non-liturgical codices written in the first decades after the end of the Croatian Church Slavonic period. The main goal is to determine the position and genesis of Church Slavonic elements in the codex, i.e., the differences that exist in this regard in relation to the situation in (late) medieval miscellanies. In order to achieve this, the language of the corresponding texts in the *Fatević Miscellany* and in older non-liturgical miscellanies is compared, as well as the language of newly translated texts and texts transcribed from older exemplars within the *Fatević Miscellany*. The analysis shows that the Church Slavonic elements in the *Fatević Miscellany* are limited mainly to texts whose versions are known from older (late) medieval non-liturgical miscellanies (although they are in obvious withdrawal at all language levels), while in new translations the Church Slavonic features are almost completely absent.

Key words: *Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies; Fatević Miscellany of Spiritual Texts; Čakavian-Church-Slavonic amalgam; Croatian Church Slavonic language*